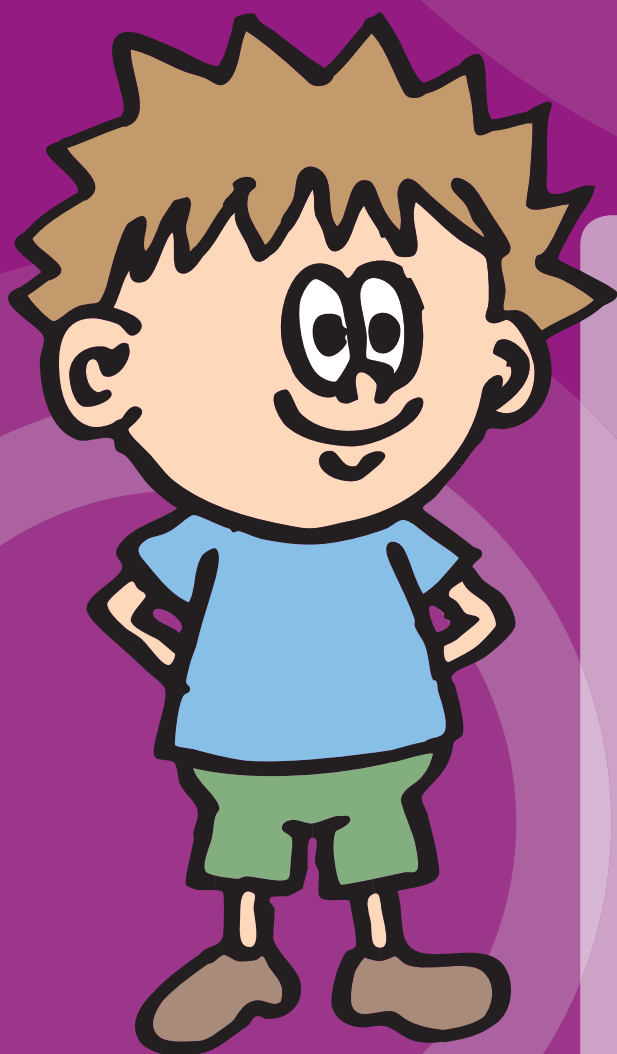

STRUKTUROVANÉ UČENÍ

METODIKA ZAVEDENÍ
STRUKTUROVANÉHO
UČENÍ PRO ŽÁKY
S PORUCHOU
AUTISTICKÉHO
SPEKTRA

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Tento projekt je spolufinancován z Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu České republiky.

Odborný tým pracovníků (speciální pedagog, logoped, krajská koordinátorka pro poruchy autistického spektra, fyzioterapeut) Základní školy a Praktické školy SVÍTÁNÍ, o.p.s. se aktivně podílel na základě svých odborných zkušeností a poznatků z praxe na tvorbě pracovních listů a metodických příruček pro výuku čtení, psaní, počítání, tělesné výchovy, smyslové výchovy a věcného učení. Dále byl vytvořen metodický celek pro práci s žáky s poruchami autistického spektra a výukové programy pro práci s interaktivní tabulí.

Pracovní listy a metodické celky jsou určeny pro vzdělávání žáků v základních školách a v základních školách speciálních a plně respektují individuální potřeby cílové skupiny. Svým tématem zpracování a koncepcí nabízí učitelům metodický postup a náměty pro aktivity při vzdělávání žáků v základní škole speciální.

Vytvořily jsme tento materiál, který může napomoci při přímé práci s žáky, kteří mají diagnostikovanou poruchu autistického spektra. Obsah je volen tak, aby Vám napomohl v počátcích práce s žákem. Cílem tohoto materiálu je seznámit pedagogy a další pracovníky, kteří s žáky s poruchou autistického spektra pracují, se způsobem zavedení vhodné metodiky práce, která je osvědčeným edukačním postupem.

Přejeme žákům i učitelům základních škol a základních škol speciálních, aby se jim vytvořené pracovní a metodické materiály líbily a práce s nimi přinášela úspěchy.

Kolektiv autorek

OBSAH

1. Popis koncepce strukturovaného učení	3
1.1 Struktura prostoru (Kde?)	5
1.2 Vizualizace času (Kdy?)	15
1.3 Strukturování jednotlivých činností (Jak?)	18
2. Faktory negativně ovlivňující výchovu a vzdělávání	30
2.1 Snížená adaptabilita a reakce na změny	31
2.2 Kvalita pozornosti	31
2.3 Percepční poruchy	32
2.4 Emocionalita, komunikace a sociální vztahy	34
3. Specifická úprava vyučovacích hodin	35
3.1 Struktura a průběh vyučovacích hodin	35
3.2 Práce v hodině	36
3.3 Formy zkoušení a ověřování znalostí	36
3.4 Domácí úkoly a domácí příprava na vyučování	37
3.5 Příklady metod práce v jednotlivých vzdělávacích předmětech	37
4. Řešení problémového chování	44
4.1 Záznamy problémového chování a jejich vyhodnocování	44
4.2 Tvorba pravidel a postupů chování – tvorba motivačního systému	46
5. Použitá literatura	48

1. Popis koncepce strukturovaného učení

Strukturované učení je metodika výchovy a vzdělávání lidí s poruchou autistického spektra (dále pro potřeby materiálu PAS). Vychází především z TEACCH programu a Loovasovy intervenční terapie. Metodika je postavena na teoriích učení a chování. Učení se zaměřuje hlavně na vnější změnu podmínek učení a chování jednotlivce, zatímco kognitivně-behaviorální intervence je zaměřena nejen na vnější podmínky chování člověka, změnu vnějších podmínek učení, ale také na změnu jeho myšlení. Při uplatňování výše uvedených intervencí hraje roli řada faktorů, z nichž klíčové jsou míra mentálního handicapu a míra symptomatiky poruch autistického spektra (PAS). Metodika strukturovaného učení zohledňuje širokou a různorodou škálu PAS, osobnostní a charakterové zvláštnosti každého jedince a v neposlední řadě jeho mentální úroveň. Pro syndromy je charakteristická výrazná variabilita symptomů. V důsledku vrozeného postižení mozkových funkcí, které jsou důležité pro komunikaci, sociální interakci a symbolické myšlení (fantazii), dochází k tomu, že žák nedokáže vyhodnocovat informace stejným způsobem jako žáci shodné mentální úrovně. Vnímá, prožívá, a tudíž se i chová jinak (Čadilová, V., Žampachová, Z., 2008).

Při práci s žákem s PAS, je velmi důležité mít neustále na zřeteli fakt, že každý člověk potřebuje ve svém životě určitou míru předvídatelnosti, každý dodržuje určitý řád. Právě žáci s PAS mají schopnost předvídat a plánovat události velmi malou nebo téměř žádnou. Tento handicap je určitou formou jakési „vnitřní slepoty,“ která okolní svět mění v chaos a ztěžuje žákovi orientaci v prostoru, čase i událostech. Bez naší pomoci a s naším laickým přístupem žije v častém stresu, není schopen se učit a rozvíjet své schopnosti. Rozvíjí se deprivace a následuje opoždování ve vývoji. Pro přijímání nových informací, vědomostí a schopností učit se, musíme nejprve upravit prostředí tak, aby žákům dodávalo jistotu a poskytovalo již zmiňovanou vysokou míru předvídatelnosti. Ve světě je známá řada metod a programů, které se zaměřují na pomoc lidem s autismem.

Základy TEACCH programu:

- individuální přístup k žákům,
- aktivní generalizace dovedností (prostupnost a propojenost školního a domácího prostředí),
- úzká spolupráce s rodinou,
- integrace žáků s PAS do společnosti,
- přímý vztah mezi ohodnocením a intervencí,
- pozitivní přístup i k žákům s problematickým chováním a těžkým mentálním handicapem, optimistický pohled na efektivitu a možnosti vzdělávání těchto žáků,
- aktivní snaha o pedagogickou intervenci, řešení problematického chování.

Přínos strukturovaného učení:

- metodika strukturovaného učení akceptuje zvláštnosti autistického myšlení a přizpůsobuje se specifikům žáka,
- svět, který žák vnímá jako chaos, se stává předvídatelný v prostoru i čase, snižuje se stresová zátěž, žák je schopen vstřebávat nové informace,
- díky soběstačnosti se může rozvíjet sebevědomí žáka,
- nácvik samostatnosti,
- redukce problematického chování (agresivity, záchvatů vzteku, negativismu),
- zmírňuje či eliminuje se kognitivní deprivace, která je dána přítomností poruchy,
- rozvíjejí se schopnosti a dovednosti žáka,
- medikaci psychofarmak je možné po dohodě s lékařem snížit či zcela vysadit.

Základní principy strukturovaného vyučování:

1. Individuální přístup

Každý žák, který má diagnostikovanou poruchu autistického spektra, je individuální osobností. Rozdíly mezi jednotlivými žáky s PAS jsou v mentální úrovni, v různé míře a četnosti výskytu autistických symptomů, v rozdílných percepčních schopnostech, v úrovni a způsobu komunikace, v temperamentu, v odlišné schopnosti koncentrace apod. Z hlediska individuálního přístupu je zapotřebí:

- zjistit úroveň v jednotlivých vývojových oblastech žáka (na základě psychologického a speciálně pedagogického vyšetření),
- zvolit vhodný typ systému komunikace podle stupně schopnosti abstraktního myšlení (od komunikace založené na konkrétních předmětech, přes komunikaci pomocí fotografií či piktogramů, až k psané formě),
- vytvořit vhodné pracovní místo a strukturovat prostředí,
- sestavit individuální výchovně vzdělávací plán,
- v případě potřeby zvolit na základě analýzy behaviorálních problémů (problémové chování) vhodné strategie jejich řešení.

2. Strukturalizace

Struktura prostředí, ve kterém se žák s PAS pohybuje, mu pomáhá v již zmiňované prostorové orientaci a dává mu tak odpověď na otázku „kde?“ Struktura tak nabízí „jistotu“ tím, že vytváří předvídatelná spojení mezi místy, činnostmi a chováním. Struktura času – vytvoření vizualizovaného denního programu, umožňuje předvídat události, čas se tak stává konkrétní.

Struktura pracovního programu napomáhá žákům s orientací v zadaných úkolech, s plněním požadavků, které jsou na ně kladeny. „Většina žáků s PAS potřebuje alespoň základní schéma k provádění složitějších úkolů.“ (Thorová, K., 2006).

3. Vizualizace

Žáci s PAS se potřebují „situovat“ v čase, potřebují „vidět“ čas. Pokud jim tuto vizualizaci času neposkytneme z venku, pomohou si sami. Snaží se vytvořit svoji vlastní předvídatelnost, což dělají skrze nefunkční rituály a stereotypy. Jestliže se pak sled činností některý den změní, dochází obvykle k výskytu problémového chování.

Při zavádění metodiky strukturovaného učení do praxe doporučujeme:

- volit takové pomůcky, s nimiž žáci umí manipulovat, jsou přiměřené jejich schopnostem,
- jednotlivé fotografie nebo obrázky, piktogramy atd. by měly mít jasnou vypovídací hodnotu, neměla by na nich být data, která jsou pro žáka matoucí,
- pomůcky (fotografie, obrázky, piktogramy apod.), které žák používá, je vhodné zalaminovat,
- pomůcky opatřit samolepícím suchým zipem (na plochu je vhodné používat „hladší“ část suchého zipu, příp. je možné tuto plochu opatřit např. částí koberce; na vlastní pomůcky, s nimiž žák manipuluje, je vhodné používat „drsnější“ část suchého zipu),
- opatřit si databázi potřebných fotografií, obrázků, piktogramů atd.,
- zvolit si jednotný systém pro označování jednotlivých prostorů i pro užití podpůrných pomůcek určených k vizualizaci – např. modrá barva = tělocvična (tzn. cesta do tělocvičny je vyznačena např. pomocí modrých šlápů, v tělocvičně je volací karta umístěna na modré liště),
- zvolit si jednotnou formu, fotografie volacích karet by měly mít stejný rozměr, umístění, pojetí atd.,
- při aplikaci metodiky strukturovaného učení u žáků s PAS je nutné vycházet z individuálních potřeb žáka,
- je nezbytné strukturovat to, co žákovi činí problém, nebo ty činnosti, kdy se žák „chová problémově“

- jednotlivé metody je možné kombinovat (tj. např. vizualizovaný denní program může být tvořen pouze předměty nebo pouze fotografiemi atd.; můžeme však kombinovat i předměty a fotografie, fotografie a piktogramy, piktogramy a psaný text apod.),
- ne všichni žáci s PAS potřebují strukturu, pokud „fungují“ i bez struktury, nemusíme „násilně“ vše strukturovat,
- je vhodné vytvořit si úložný prostor pro jednotlivé pomůcky, které využívá žák s PAS (pomůcek je většinou potřeba větší množství, s časem pomůcek přibývá atd.).

Obr. č. 1 Příklad úložného prostoru pro pomůcky využívané při edukaci žáka s PAS. Jednotlivé úložné oblasti jsou označeny (např. krabicové úkoly, denní režim, strukturování prostoru atd.) a rozčleněny pro snazší manipulaci s pomůckami a pro zajištění organizace pomůcek při výuce, kdy s pomůckami manipuluje více pedagogů apod.

Obr. č. 2 Ukázka zalaminovaného symbolu (fotografie) opatřeného suchým zipem

1.1 Struktura prostoru (Kde?)

Do autistické třídy při ZŠ speciální jsou nejčastěji zařazováni žáci s těžkou symptomatikou PAS a zpravidla i s těžším stupněm mentální retardace, ke které se velmi často přidružují další poruchy či postižení. Pro tyto žáky je třeba vytvořit takové podpurné prostředí, kde jsou jednotlivé prostory členěny tak, aby odpovídaly potřebám jednotlivých žáků nejen z hlediska vzdělávání, ale i z hlediska jejich úspěšného praktického fungování. Pokud je v dané třídě vzděláván pouze jeden žák (či menší počet žáků) s PAS, je vhodné pro něho využívat alespoň některé prvky z metodiky strukturovaného učení. K tomu, abychom žákům účinně pomohli, je třeba vnést do jejich prostředí určitý řád, pravidelnost a míru předvídatelnosti. Velmi důležité je prostorové uspořádání školy, třídy, a dalších míst kde se žáci pohybují. Toto uspořádání odpovídá žákům na otázku „Kde má danou činnost vykonávat?“, na otázku „S jakou činností se označený prostor pojí?“. Na základě tohoto opatření je vytvořena tzv. *prostorová struktura*.

Při vytváření struktury prostoru je důležité vycházet z *prostorových dispozic dané školy*. Jen málokterá škola si může dovolit stavební úpravy, které vytvoří ideální prostředí. Při strukturaci prostoru si tak musíme vystačit s tím, co máme k dispozici, pomoci nám může nábytek, police, paravány, školní lavice apod. Každý učitel by měl určit *specifické místo pro každou z hlavních činností* ve škole dle vzdělávacích cílů třídy a individuálních potřeb jednotlivých žáků. V prostředí autistické třídy je vhodné zejména vymezit následující prostory: prostor pro individuální práci s pedagogem, prostor pro samostatné úkoly (výukové boxy), prostor pro komunikační cvičení, prostor pro stravování, prostor pro odpočinek a volnou hru.

Vymezené prostory mají sloužit jednomu *jedinému účelu*, jednotlivé prostory je nezbytné označit *volacím předmětem nebo volací kartou* – „volá žáka k vykonání činnosti, kterou má žák ve svém vlastním denním režimu označenou stejným způsobem jako je označení daného prostoru.“

Obr. č. 3, 4 Příklady volacích karet (obr. č. 3 – pracovní místo určené pro samostatnou práci žáka s PAS, které je opatřené fotografií žáka, názvem aktivity a začátečním písmenem jména žáka; obr. č. 4 logopedie) – zde žák s PAS umísťuje kartu z denního režimu, která ho směřuje k vykonání konkrétní činnosti (např. i v souvislosti se změnou pracovního prostoru atd.).

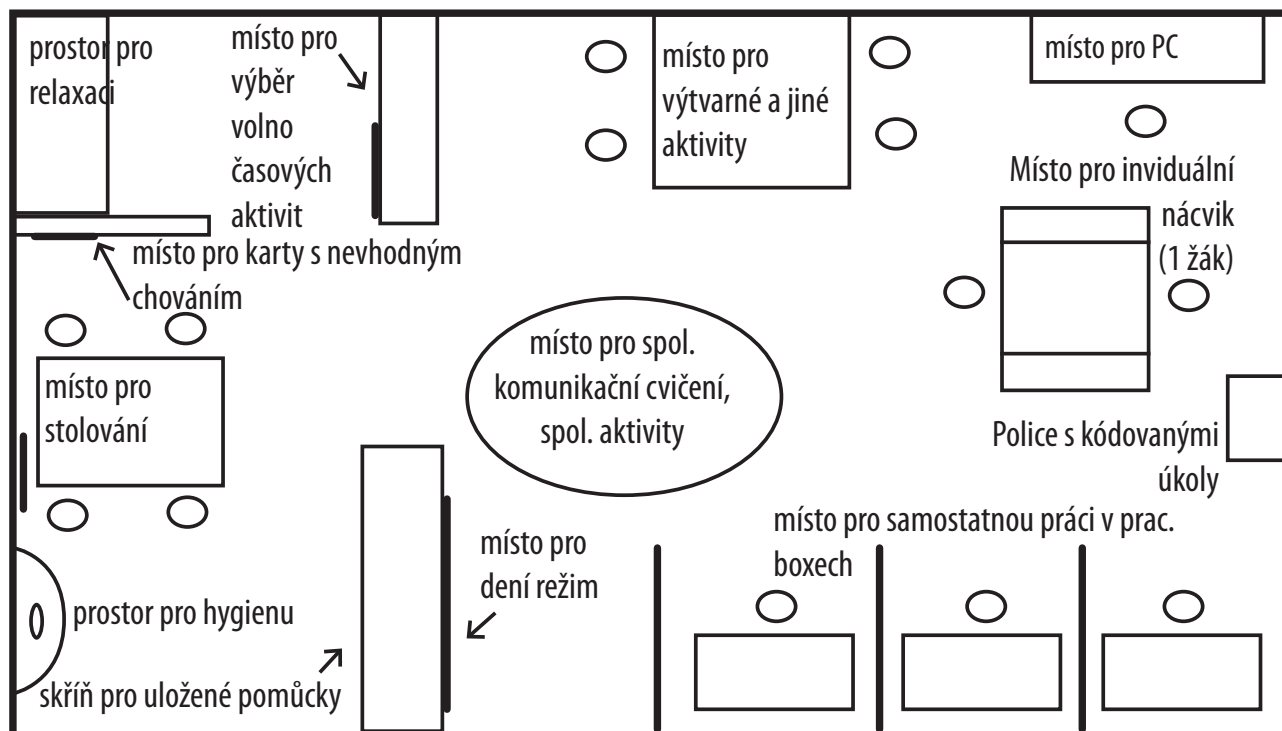
Místa určená pro výuku žáků s PAS by měla být oddělena od vnějších rušivých vlivů (okno, nečekaný zvuk, příchod další osoby do místnosti). Je vhodné *rozdělení místností* různými typy zástěn (paravány, police...). Toto opatření na minimum omezí zrakové, sluchové a další podněty, které odvádí pozornost žáků. Důležité je odstranění těch předmětů či vjemů, které souvisejí s bizarními zájmy žáka (např. mobilní telefon, točivé předměty apod.).

Místa vyčleněná pro jednotlivé činnosti by se pokud možno *neměla přemisťovat*. Konkrétní činnost by se neměla provádět na místě, které pro ni není určeno (např. stravování má probíhat pouze u jídelního stolu, ne ve výukovém boxu). Nápadné a jasné vymezení hranic mezi jednotlivými místy žákům s PAS pomáhá rozeznat, kde místo určené k jednomu konkrétnímu úkolu začíná a kde končí.

V dobře přizpůsobené a přehledně uspořádané třídě je vždy *určité místo vyhrazeno pro jednu jedinou činnost* a je-li žák poslán na toto místo, ví, co se od něj očekává. Při plánování prostorové struktury ve třídě je nutné vycházet z individuálních potřeb každého žáka a v úvahu musíme vzít i přirozené uspořádání třídy. Osvědčuje se rozdělení pracovních míst po obvodu třídy. V blízkosti pracovních míst se doporučuje pouze minimální dekorace stěn.

Jakmile si žáci s PAS zvyknou na strukturaci prostoru a spojí si určité místo s pracovní činností, kde dostávají úkoly, dosáhnou určité nezávislosti a nároky na strukturalizaci a vizualizaci prostoru se zmenší.

Obr. č. 5 Příklad uspořádání prostoru autistické třídy

Příklady strukturace:

Šatna

- měla by být umístěna v *blízkosti třídy*,
- určit pro každého žáka *své místo*. Jako optimální se jeví krajní místo v prostoru školních šaten (krajní věšáček, krajní skříňka apod.), které umožní dostatečnou orientaci a dostatek místa „pro sebe.“ Je možné na zemi vizuálně znázornit prostor, který je „jen jeho“ (např. izolepou půlkruh, čtverec kolem místa),
- místo opatřit viditelnou *značkou* – foto žáka, jmenovka, obrázek, který žák zná,
- *věšáček* – žák na něj musí dostat, aniž by musel lézt na stoličku apod. Nutné provést nácvik zavěšení bundy na háček, ramínko apod. Případně i nácvik uložení čepice, rukavic atd.,
- *sáček na přezůvky* – foto žáka, jmenovka, obrázek, který žák zná. Dbát na snadnou a žákem zvládnutelnou manipulaci se sáčkem – nutné provést nácvik vyndávání přezůvek,
- *místo pro venkovní boty* – vyznačit např. pomocí samolepící fólie či zalaminované podložky na boty (viz obr. č. 6),
- prostor šatny je možné zorganizovat i pomocí různých plastových krabic atd. (např. pro kapesníky, převlečení do ŠD apod.).

V prostoru šatny je možné dále umístit:

- *procesuální schéma* pro oblékání a svlékání,
- *pravidla chování* v šatně a při přechodu do třídy.

Obr. č. 6 Příklad uspořádání prostoru šatny – každý žák má vytvořené své vlastní místo (označené fotografií či jménem) pro uložení oblečení, bot atd. (pro snazší manipulaci jsou využívány plastové košíky); v šatně jsou pro žáky s PAS k dispozici procesuální schémata pro oblékání.

Chodba, přechod do třídy

- zpočátku je nutný *trvalý dohled a pomoc* při přechodu žáka do třídy (příp. přímé fyzické vedení),
- vždy je vhodné přechod do třídy velmi stručně a jasně *verbálně a vizuálně podpořit* (např. „Jdeme do třídy“ a fotografie třídy),
- postupně můžeme s žákem *nacvičovat samostatnost* při přesunu:
 - žák musí být seznámen s umístěním své třídy či učebny, kde bude probíhat výuka,
 - nutné provést *nácvik přesunu do třídy*.
- pokud žák samostatně (s jistotou) zvládá přesun, můžeme:
 - vytvořit *plán školy* s vyznačením cesty do třídy – možné barevně odlišit jednotlivé učebny apod., nebo
 - na chodbě vytvořit *systém pro orientaci v budově školy* – např. barevné šlápoty pro jednotlivé učebny či prostory školy; šipky na zdi s fotografiemi, obrázky, nápisy apod.

Jídelna

- v prostoru jídelny *viditelně označit místa*, kde probíhají konkrétní činnosti související s výdejem (např. místo výdeje polévky, hlavního jídla, nápoje atd.) a přípravou jídla a pomůcek pro stravování (např. místo pro příbory, hrnečky na nápoj atd.),
- určit pro každého žáka *své místo*. Jako optimální se osvědčuje krajní místo v prostoru jídelny (krajní stůl, židle), které umožní snadný přístup a dostatek místa „pro sebe.“ Je možné na zemi vizuálně znázornit prostor, který je „jen jeho“ (např. izolepou půlkruh, čtverec kolem místa). Místo je možné oddělit např. zástěnou,
- místo opatřit viditelnou *značkou* – foto žáka, jmenovka, obrázek, který žák zná,
- je možné *strukturovat i prostor stolu* (případně tácu na přenos jídla), tzn. vyznačit např. místo pro talíř, příbor, hrníček apod. Můžeme využít jednobarevné prostírání, na které se nakreslí obrysy nádobí nebo stačí dané místo vyznačit podložkou (prostíráním) pod talíř, hrníček.

V prostoru jídelny je možné dále umístit:

- *procesuální schéma pro stravování*,
- *pravidla chování v jídelně*.

Obr. č. 7 Fotografie organizace prostoru jídelny Obr. č. 8 Fotografie prostírání s obrysy nádobí

Prostor pro hygienu (WC, koupelna)

- měl by být umístěn v *blízkosti třídy*,
- určit pro každého žáka *své místo* pro jeho hygienické potřeby (např. pro ručník, pomůcky pro ústní hygienu atd.),
- pokud prostor pro hygienu využívá více žáků, je optimální volit pro žáky s PAS krajní místa.

V prostoru pro hygienu je možné dále umístit:

- *procesuální schéma pro sebeobsluhu*,
- *pravidla chování v prostoru pro hygienu*.

Obr. č. 9 Fotografie organizace prostoru umyvárny – procesuální schéma pro mytí rukou

Třída, učebna

- prostor třídy je třeba rozčlenit na místa pro jednotlivé činnosti,
- v jednotlivých prostorách třídy určit pro každého žáka své místo.

Obr. č. 10 Fotografie uspořádání prostoru speciální autistické třídy